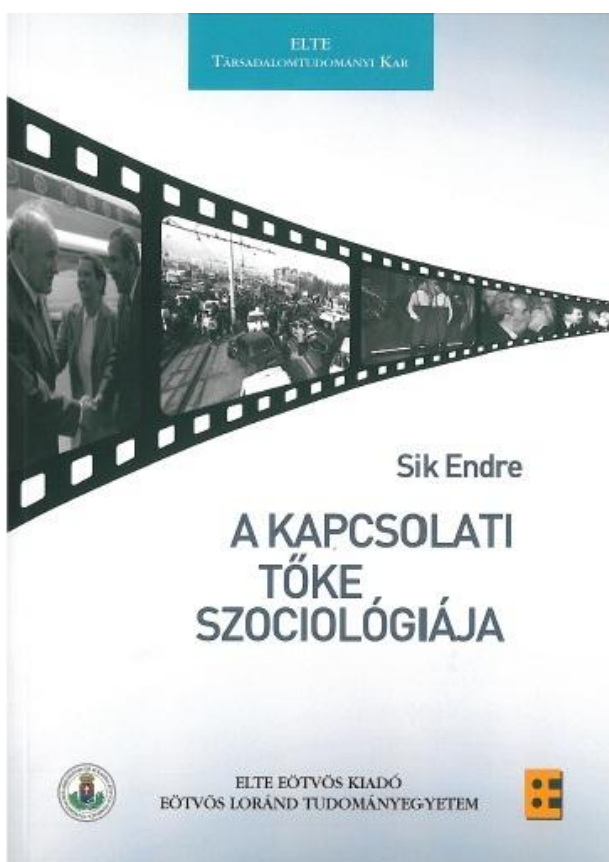

HOGYAN VÁLIK MAGYARORSZÁGON A KÖZJÓSZÁG KÖZROSSZÁ?

ADALÉKOK A KAPCSOLATI TŐKE IRODALMÁHOZ

Sik Endre (2012). *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös.

Sik Endre *A kapcsolati tőke szociológiája* című új könyvében azt vizsgálja, hogy milyen mechanizmusokon keresztül érvényesül a kapcsolati tőke hatása a magyar társadalom különböző szegmenseiben. Vizsgálódásai során elsősorban az elmúlt néhány évtized történelmének-történetének sajátos magyar lenyomatait át mutatja be, hogyan köti gúzsba a magyar társadalmat annak kapcsolatérzékenysége, és végső soron amellet érvel, hogy egy közjószág „közrosszá” vált. Ezek a lenyomatok, vagy életképek többek között a kaláka, a taxisbloká, Aczél György személye, a poszt szocializmus és a rendszerváltás témaköreit dolgozzák fel rengeteg interjú részlettel. A korszakok és élmények többnyire a résztvevők narratíváin keresztül kelnek életre, emellet a szerző történelmi elbeszélők és társadalomtudósok értelmezéseit is bemutatja – mindenközben észrevétlenül, mégis markánsan megjelennek a szerző gondolatai a kapcsolati tőke magyarországi megvalósulásáról, eredetéről, mechanizmusairól, illetve megjelenik azon véleménye is, hogy rövidtávon a magyar társadalom kapcsolatfüggősége nem fog változni.

A könyv nyitófejezete a társadalmi tőke és a kapcsolati tőke problémáinak bemutatásával és a fogalmak definiálásával foglalkozik. Bemutatja a tőkefogalom klasszikusait (Bourdieu, Burt, Coleman, Fukuyama, Lin, Putnam), valamint olyan szerzőket is, akik jóval a sokat idézett szerzők előtt is jól körülhatárolható tőkefogalmakat használtak (bár nem utaltak erre ilyen formában). A problémák bemutatásánál utal többek között a fogalom definiálási nehézségeire, a túl tág vagy túl specifikus értelmezésekre, a mérési nehézségekre, a fogalom rapid elterjedésének okaira, az alul- vagy túlbeágyazottság hibájára, a közigazdászok idegenkedésére a társadalmi tőke fogalmától. Sik szerint azonban a társadalmi tőke fogalom legnagyobb problémája a „társadalmi” jelző. A fejezet további részében más tőkefajtákat is bemutat (etnikai, kulturális, intézményi, civil tőke), végül a kapcsolati tőkére fókuszál és annak „különleges voltát” mutatja be különböző dimenziók mentén és hasonlítja össze egyéb tőkefajtákkal. A fejezet tömör, sallangmentes összefoglalását adja a társadalmi és kapcsolati tőke mibenlétének, de

¹ Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Közigazgatástudományi Kar, Idegen Nyelvi és Szaknyelvi Központ és MTA TK „Lendület” RECENS Kutatócsoport

teret hagy a továbbgondolkozásnak is, például a kevésbé ismert korai szerzők rövid bemutatásával, vagy a különböző problémák felvetésével.

A következő fejezet elsősorban a háztartásokban, és a háztartások között létrejövő cseréket mutatja be a kapcsolati tőke szempontjából, a kalákát állítva figyelem középpontjába. A háztartás mint intézmény, a reciprocitás és negatív reciprocitás fogalmainak rövid elemzése után egy tiszaugari kőműves élettörténetén keresztül ismerjük meg „belülről” azt a folyamatot, ahogy egy ház felépült: milyen nehézségekkel kellett szembenézniük az esettanulmány főszereplőjének és családjának, hogyan szereztek be az anyagokat és egyéb kellékeket (akár a betonkeverőt is), mikor és miért döntöttek úgy, hogy pénzt fizetnek valakinek a munkájáért vagy későbbi munkával váltják ki a segítségnyújtást. Külön érdekessége a leírásnak az, ahogy kirajzolódik: maga a főszereplő is tisztában van az egyes cserék értékével és mibenlétével, hogy számon tartják a szívességek értékét és viszonzási lehetőségeit. Sik leírása szerint maga a főszereplő is érzékeli, miként korlátozza őt, ha valakinek munkával tartozik, ugyanakkor miért nem tehet mégsem mást, mint követi a fent leírt utat. A fejezet további részeiben Sik Endre elemzi, hogyan működnek a cserék a háztartások között, miért volt elkerülhetetlen a rendszerváltás előtt a kapcsolati tőkébe való beruházás a házépítés során, valamint bemutatja azt is, milyen kényszerei és milyen lehetőségei voltak ennek. Megismerhetjük a kaláka típusait és a KSH adatai alapján a rendszerváltás utáni lehetőségeket is, ami már természetesen nem a kalákákra, hanem az egyéb cserelehetőségekre fókuszál (pl. beteggondozás, karbantartás, háztartási munka, kölcsönkérés).

A *Behálózott gazdaság* című fejezetből kiderül, milyen törvényszerűségei vannak a gazdasági beágyazottságnak, hogyan működik a gazdaságban, azon belül is a munkaerőpiacon a kapcsolati tőke, és az is, hogy az egyének nem csak saját céljaikra, hanem az általuk képviselt intézmények érdekében is mozgósítják kapcsolati tőkéjüket. Megismerhetjük a modern piac és a szocialista gazdaság kapcsolati tőkére épülő mozgatórugóit, az alkalmi munkaerőpiacot, valamint a mezőgazdaság és az önkormányzatok világába is betekintést nyerünk – a kapcsolatok szempontjából.

A taxisblokádról szóló fejezet izgalmas megközelítést adja az események kialakulásának egy lehetséges forgatókönyvéről. Bemutatja és jellemzi a taxistársadalmat, mitől „keselyű” a taxis (mint egy szubkultúra része), több taxistól származó interjúrészzel érzékletes leírást kapunk mindennapjaikról és általuk alkalmanként átélt extrém helyzetekről. Érdemes megjegyezni, hogy a „keselyű” kifejezés Gerald Mars 1983-as *Cheats at work* című könyvének tipológiájából származik. Ez röviden azt jelenti, hogy a taxisok egyéni, magányos személyeknek tekinthetők, bizonyos esetekben azonban könnyen aktivizálódnak és koordinálnak eseményeket (az újak betanításától kezdve a veszély észleléséig). Ez a szubkultúra találkozott a rendszerváltó Magyarországon a benzinár drasztikus emelésével: Sik Endre több szárról közelíti az események sodrását, ami végül a taxisblokad néven ismertté vált történet – válság? zavar? lázadás? sztrájk? védekezés? polgári engedetlenség? – kialakulásához vezetett. Összehangolt akció volt vagy az események önszerveződő folyamata? Kialakult vagy megszervezték? Elkeseredett emberek harca zajlott vagy összeesküvés történt? Hogyan szélesedett ki a blokad? Miért szimpatizáltak az emberek a taxisokkal? És végül ki és mit nyert? Többek között ezekre a kérdésekre is választ kaphatunk a taxisblokad kapcsolati tőke megközelítésű elemzéséből.

A következő fejezet beszédes címe *A szocializmus diszkrét (aczé)hálója*. A szocializmus sajátos emberi összefonódásairól, a fontos, ügyeket előremozdító kapcsolatok mibenlétéről, az emberi kapcsolatok lehetséges fel- és leértékelődéséről szól a fejezet, amelynek címe „a létező szocializmus nem létezőnek tekintett kapcsolati tőkéjének Aczél György személyében megtestesülő sajátos megjelenési formájára utal” (111.). Akik éltek ebben a korszakban azoknak azért, akik még nem éltek,

azoknak pedig azért érdekes Aczél személyének a bemutatása. Aczél Györgyöt tulajdonképpen nem mint politikust, hanem mint színészt ismerjük meg. A szocializmus során kiépült kapcsolati háló reprodukálja magát, önfenntartó, csak a szereplők cserélődnek, a kapcsolatérzékenység marad – írja Sik Endre. Ismét történeteken és interjúrészleteken keresztül mutatja be a szerző a korra jellemző összefonódásokat, játszmákat, az „aczéli hálót” és az „offenzív kegygazdálkodást”. Tanulságos egy politikust a mindennapok apró eseményein keresztül bemutatni; a kultúra, kulturális élet „támogatott, túrt és tiltott” hármasan átszűrődő maradványait látni; Aczél és Kádár gyorsportréján keresztül két teljesen különböző személyiségjegyekkel felszerelkezett politikus „páros dramaturgiáját” (123.) felfedezni. A fenytetés, a behódolás, a meggyőzés stratégiai is kibontakoznak, és az is kiderül, hogy az élet minden területére betüremkedő, a szocialista Magyarország minden zugába elérő kapcsolati háló elől milyen nehéz volt kitérni (ez egy Andorka Rudolf-fal készült interjúrészletből derül ki).

A hatodik fejezet a posztoszocialista éra kapcsolati tőkéjét elemzi. Az „aczélháló” rendszerváltáson átívelő folyamatosságát, annak okait, megnyilvánulási formáit és lehetséges továbbélését mutatja be a szerző. A pártok, az államigazgatás, a gazdaságpolitika és a „színelte-szimulált kapitalizmus” (152.) a vizsgálódás terepei. A szerző szerint a kapcsolati tőke felértékelődése tulajdonképpen törvényszerű, egyrészt a korábbi „beruházások” függvényében, másrészt a rendszerváltással együtt járó folyamatok miatt. Sik Endre amellettt érvel, hogy egy útfüggő folyamatról van szó, melynek kialakulása a megelőző rendszer és a megmaradt beidegződések egymást erősítő tényezőinek köszönhető. A rendszerváltás környékén a pártok létrehozása és tagjainak útkeresése figyelemreméltó példája ezeknek az összefonódó, egymást erősítő folyamatoknak: a példa Antall József, de a Fidesz kapcsolati tőkéjének mozgósításából is kapunk ízelítőt. A fejezet megalapozza a magyar társadalom kapcsolatérzékenységét bemutató utolsó részt.

A *Kapcsolatérzékeny útfüggőség* című záró fejezet nem *happy end*. A szerző részletesebben bemutatja az útfüggés fogalmát, egy üde kitérőn keresztül a francia impresszionizmus megjelenésének segítségével, de a Magyarországon szinte természetesnek vett korrupció példája is megjelenik. Ez utóbbi keserű példa arra, hogy azok sem tudnak kikeveredni a korrupció hálójából, akik szeretnének. Sik szándékosan egy leegyszerűsített tipológiával dolgozik, mely szerint a kapcsolatérzékeny kultúrákban a kapcsolatok nagy jelentőséggel bírnak az élet legegyszerűbb eseményeitől kezdve az álláskeresőig, és mindenkit az alapján jellemeznek, hogy „kit ismer”. Egy kapcsolatérzéketlen kultúrában is fontosak lehetnek a kapcsolatok, de a piaci és jogi megoldások elsőbbséget élveznek a személyes kapcsolatok mindent megmozgató erejével szemben. Mi történik, ha a magyar kapcsolatérzékeny kultúra találkozik a fejlett világban érzékelhető javarészt „kapcsolatérzéketlen” kultúrával? Miért „lízingelnek” külföldi tulajdonú vevők helyi vezetőket? Miért kapjuk olyan gyakran válaszul a hivatalokban, hogy „lehetetlen” és hogyan válik mégis lehetségessé a „lehetetlen”? Léteznek Magyarországon szabályok vagy sem? Miért és hogyan élte túl ez a kultúra a rendszerváltást? Többek között ezekre a kérdésekre is választ kaphatunk, ha elolvassuk a könyvet, melynek végkicsengése nem túl pozitív: pont a kapcsolatfüggőségünk rontja annak az esélyét, hogy kikerüljünk ebből a helyzetből. Míg a magyar társadalom nem hiszi el, hogy a kapcsolatfüggőségről való lemondás, de legalábbis annak visszaszorítása által nem kerülne gyengébb pozícióba, nem rontaná gazdaságának helyzetét, és a külföldi versenytársak ezáltal nem kerülnének hatalmi pozícióba Magyarországon, addig a helyzet rövidtávú javulására nincs remény. Az ilyen és hasonló elmékedések, a helyzet visszásságára való rávilágítás azonban talán enyhíti a helyzetet, és ha a közeli jövőben nem is, középtávú távon talán van remény a helyzet javítására.